

*Проф. др Драган Јовашевић
Правни факултет у Нишу*

UDK 340.122 : 343.21

*Доц. др Борислав Петровић
Правни факултет у Сарајеву*

ПОЈАМ КРИВИЧНОГ ДЕЛА У СВЕТЛУ "УЧЕЊА О НЕПРАВУ" ЈОВАНА СТЕРИЈЕ ПОПОВИЋА

Резиме

Јован Стерија Поповић, је пре више од једног века, у оквиру природноправне теорије указао на разлику између права и неправа полазећи од човека у емпиријском значењу, односно од човека како се јавља у свакодневном животном искуству. Наиме, човек поступа по праву и остаје на његовом тлу све док својим спољашњим делањем не наноси штету другим људима као осећајним и умним бићима. Напротив, он чини неправу уколико таквим својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка. Према Стерији сваки појединац себи одређује циљеве и слободно их постиже "јер сваки у следству своје природе, своје слободе и личног достојинства на то једнако има право". Повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима.

Таква је повреда – неправу. Догоди ли се да се праву појединца постављају препреке тј. да се он угрожава у својим правима тако што други прекорачује подручје властите слободе, онда му се мора "право уступити да сили силу противположи и вредитеља на уважаније свога права натера". Најзначајнији облик неправу је кривично дело. То је најтежа врста јавноправног деликта којим се повређују или угрожавају основна, универзална, фундаментална, "природна" права и слободе човека. Дакле, кривично дело је основна врста деликата. Због тога је од значаја за сваки правни систем и његово законито и ефикасно функционисање на који начин је садржински одређен овај појам. Од тога зависи и примена кривичних санкција као и утврђивање кривичне одговорности.

И поред различитих теоријских схватања наш је законодавац прихватио објективно субјективни формални појам кривичног дела изостављајући његов материјални елеменат – друштвену опасност (што ипак није остало без озбиљних критика стручне јавности). Стављајући у први план скривљеност поступања учиниоца видно је истакнут субјективни елеменат – кривица учиниоца што радикално мења и основе за искључење постојања кривичног дела (а тиме и искључење кажњивости учиниоца) у случају одсуства било ког објективног или субјективног формалног елемента дела, али и другачије поставља и питање постојања, утврђивања и места кривичне одговорности уопште.

Тако је Стерија Поповић, полазећи од природноправне теорије, објаснио порекло и сврху принуде у праву која се примењује према прекршиоцу права, односно према учиниоцу противправног деликта. Управо се у овом раду разматрају различита теоријска и законска одређења појма и елемената кривичног дела као најтежег облика неправда.

Кључне речи: неправдо, закон, кривично дело, елементи, одговорност, санкција,

КРИВИЧНО ДЕЛО КАО ОБЛИК НЕПРАВА

Јован Стерија Поповић, је пре више од једног века, у многим својим делима покушао да у оквиру своје природноправне теорије, јасно укаже на разлику између права и неправа. При томе, он полази од човека у емпиријском значењу, односно од човека како се јавља у свакодневном животном искуству, у својим спољашњим односима с другим људима. Тако Стерија пише : " човек емпирично узет уколико је слободно обдарен, спољна своја дејствија или тако поставља да другом чувствено умном створењу вред не наноси или тако да други против своје воље и соизволенија ушрб сотим осећа"¹.

Дакле, човек поступа по праву и остаје на његовом тлу све док својим спољашњим делањем не наноси штету другим људима као осећајним и умним бићима. Напротив, он чини неправу уколико таквим својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка. Према Стерији сваки појединац себи одређује циљеве и слободно их постиже " јер сваки у следству своје природе, своје слободе и личног достоинства на то једнако има право"². Повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима. Таква је повреда – неправо"³. Догоди ли се да се праву појединца постављају препреке тј. да се он угрожава у својим правима тако што други прекорачује подручје властите слободе, онда му се мора "право уступити да сили силу противположи и вредитеља на уважаније свога права натера"⁴. Тиме Стерија објашњава порекло и сврху принуде у праву која се примењује према прекршиоцу права, односно према учиниоцу противправног деликта.

Из оваквих природноправних схватања Јована Стерије Поповића произилази и основ појмовног одређења најзначајнијег облика неправа (јавноправног деликта) којим се на најтежи начин повређују или угрожавају природна, универзална, фундаментална права човека – појам кривичног дела на које друштво-држава реагује применом различитих

¹ Д. Баства, Идеја природног права код Ј.С. Поповића, Правни живот, Београд, број 9/2004. године, стр. XIII

² Д. Баства, Идеја природног права код Ј.С. Поповића, ибид. стр. XXI

³ Но, у правој теорији постоје и таква схватања према којима противправност чине два елемента : 1) позитивни – тврђење да је остварено биће кривичног дела предвиђеног у закону и 2) негативни – непостојање ниједног разлога који искључује противправност. При томе се противправност схвата у двојаком облику : 1) као противправност у формалном смислу – као радња којом се крши нека кривичноправна норма и 2) као противправност у материјалном смислу – као радња којом се повређује правно добро чијој заштити сужи кривичноправна норма на начин који је друштвено штетан (П. Новоселец, Опћи дио казненог права, Загреб, 2004. године, стр.158-160).

⁴ Д. Баства, Идеја природног права код Ј.С. Поповића, оп.цит. стр. XXIII

врста и мера кривичних санкција (чији је основни циљ да поново успоставе нарушено правно стање). Управо у наредним узлагањима ће стога бити речи више о појму и елементима кривичног дела као најтеже врсте неправда.

Кривично дело је противправно у закону одређено дело човека којим се проузрокује последица у спољном свету. Дакле, појам кривичног дела карактерише скуп објективних и субјективних, форманих и материјалних елемената. Без кривичног дела нема уопште могућности да суд утврђује кривичну одговорност неког лица за проузроковану последицу (повреду права другог лица) нити да му изрекне кривичну санкцију, ако она пре него што је проузрокована није била законом одређена као кривично дело и ако за њеног учиниоца није била прописана казна или друга кривична санкција. То указује на значај законског одређивања појма кривичног дела и његових основних, конститутивних елемената. Но, и поред тога само мали број савремених кривичних закона(ика) изричито одређује појам кривичног дела. Одређивање овог појма углавном је препуштено правној теорији, па и судској пракси у конкретним случајевима.

ПОЈМОВНО ОДРЕЂИВАЊЕ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

1. Појам и теорије о кривичном делу

Кривично дело је дело човека које правни поредак забрањује под претњом примене кривичне санкције или је то људско понашање које производи штетну последицу за друштво због које оно и реагује применом кривичне санкције према његовом учиниоцу. То је дакле друштвено негативан, штетан људски акт⁵. Али кривично дело није само људски акт, већ је и негативна, штетна друштвена појава којом се повређују или угрожавају заштићене вредности, добра или интереси⁶. Дакле, кривично дело је понашање за које кривични закон прописује казну односно то је понашање човека којим се повређују нарочито вредна правна добра без којих друштво не би могло опстати или би била угрожена његова безбедност⁷. У правној теорији се разликује више дефиниција кривичног

⁵ Ј. Ћирић, Да ли је и колико криминал природна (генетска) појава, Југословенска ревија за криминологију и кривично право, Београд, број 1-2/2000. године, стр. 141-165

⁶ Види : М. Ђорђевић, А. Михајловски, Деликти казног права, Београд, 1978. године

⁷ На сличан начин појам кривичног дела одређују и други аутори : према Гарофалу природни злочин је свако дело које вређа основна осећања самилости и поштења, а према Јерингу кривично дело је дело којим се угрожавају основни друштвени интереси (П.Новоселец,Опћи дио казног права, Загреб, 2004. године, стр.113)

дела⁸. Одређивање појма кривичног дела има двојаки значај⁹ : 1) правни значај – чиме се поставља законски основ за одређивање појединих кривичних дела јер се биће појединог кривичног дела прописује у закону у складу са његовим општим појмом и 2) криминално политички (или друштвени) значај – чиме се одређују услови под којима се једно људско понашање сматра забрањеним, проскрибованим и кажњивим. На тај начин се поставља граница између дозвољеног (права) и недозвољеног понашања (неправа) чиме се доприноси правној сигурности грађана¹⁰.

Према формалном схватању које је више заступљено у правној теорији (класична школа) кривично дело се ограничава на правне елементе – то је правни феномен, правна појава која производи одређене правне последице или је то догађај у спољном свету који доводи до настанка правних последица за друштво или појединца. У оквиру ових схватања разликује се: 1) нормативно (јуристичко) схватање (Биндинг) – према коме је кривично дело повреда правне норме (негација права), 2) реалистичко схватање (Лист) – према коме је кривично дело догађај, физичка, реална појава у свету која се испољава као противправна и вина па стога и кажњива радња, 3) симптоматско схватање – према коме је кривично дело симптом постојања кривичноправне виности учиниоца кривичног дела и 4) динамичко схватање – према коме је кривично дело спољни одраз једног унутрашњег психичког стања учиниоца¹¹.

Према материјалном схватању (позитивна школа) кривично дело се одређује као дело човека којим се вређају алтруистичка и морална осећања људи која су призната од цивилизованог дела човечанства (Гарофало) односно као радња која потиче из егоистичких и асоцијалних побуда којом се вређају услови живота и морал једног народа на одређеној етапи развјатка (Фери). Позитивна школа је прогласила кривично дело друштвено опасним делом које треба спречавати применом друштвених заштитних мера па се овако одређен појам кривичног дела

⁸ Види : А. Михајловски, О појму кривичног дела, Београд, 1985. године, стр. 79-85; Д. Атанацковић, Прилог дефинисању општег појма кривичног дела, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 5/1990. године, стр. 549-567

⁹ Одређивање појма кривичног дела представља једно од најважнијих, али и најсложенијих питања у науци кривичног права. Од тога како ће се одредити овај појам, зависи и цео систем кривичног права. Он представља носећу конструкцију система општег дела (З. Стојановић, Појам кривичног дела у новом кривичном законнику, Бранич, Београд, број 3-4/2005. године, стр.5)

¹⁰ Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, Номос, Београд, 2006. године, стр. 45-47; Љ.Лазаревић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, Београд, 2006. године, стр.33

¹¹ Љ.Јовановић, Д.Јовашевић, Кривично право, Општи део, Београд, 2003. године, стр.57-60

познат под називом "социолошки појам кривичног дела"¹². Према овом схватању материјални појам кривичног дела се састоји у повреди потреба одређеног друштва на којима се заснива његово постојање. Савремене криминолошке теорије такође полазе од материјалног схватања појма кривичног дела. Тако Селин одређује кривично дело као понашање које не одговара нормама владајуће групе, а које настаје због сукоба друштвених група различите културе¹³. Дакле, према материјалном схватању, кривично дело је повреда друштвених услова живота или потреба његовог постојања или као повреда његових вредности без којих оно не би могло постојати као организована заједница.

Према материјално-формалном схватању кривично дело је друштвена појава која је регулисана инхибиторном правном нормом. Појам кривичног дела се одређује као скуп материјалних и формалних елемената¹⁴. Прихватајући ово схватање, Т. Живановић је појам кривичног дела одредио као повреду или угрожавање индивидуалне или колективне потребе постојања друштва у облику државе, која се без угрожавања казном не може заштити.

И савремена теорија и законодавство код одређивања појма кривичног дела полазе од јединства материјалних и формалних елемената. Тако Кривични законик ФНРЈ из 1951. године у члану 4. став 1. одређује кривично дело као друштвено опасно дело чија су обележја одређена законом. Кривични закон СФРЈ из 1976. године у члану 8. став 1. одређује кривично дело као друштвено опасно дело које је законом одређено као кривично дело и чија су обележја одређена законом. И коначно, Кривични законик Републике Србије из 2005. године у члану 14. као кривично дело одређује оно дело које је законом предвиђено ако кривично дело, које је противправно и које је скривљено¹⁵.

И други савремени кривични закони изричито одређују појам кривичног дела. Тако Кривични законик Руске федерације из 1996. године у члану 14. одређује кривично дело као вино извршење друштвено опасног

¹² Т. Живановић, Основни проблеми кривичног права, Београд, 1930. године, стр.19-23

¹³ T. Sellin, Culture, Conflict and Crime, New York, 1963. године, str.63 ; S. Thorsten, Conflicts : Culturels et Criminalite, Revue de Droit penal et de Criminologie, broj 10/1960. године, str. 879-896 ; Vidi : R. G. Singer, J. Q. Lafond, Criminal Law – Examples and Explanations, New York, 1997. године ; J. Klotter, T. Edwards, Criminal law, Anderson publishing, Cincinnati, 1998. године

¹⁴ Д. Атанацковић, Неки проблеми са објективно-субјективним схватањем кривичног дела, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 1-3/1991. године, стр.29-35

¹⁵ Д. Јовашевић, Кривични законик Републике Србије са уводним коментаром, Београд, 2006. године, стр.6-7

дела које је забрањено овим закоником под претњом казне¹⁶. И Кривични законик Републике Словеније у члану 7. дефинише кривично дело као противправно понашање које је законом одређено као кривично дело и за чијег је учиниоца прописана казна¹⁷. Члан 7. Кривичног законика Украјине одређује кривично дело као друштвено опасно дело које угрожава основне вредности одређене законом као кажњиво дело¹⁸. Кривични законик НР Кине у члану 13. под кривичним делом сматра дело којим се угрожава суверенитет, територијални интегритет, државна безбедност власти, својина, грађанска, демократска и друга људска права, социјални и економски ред и мирни развој социјалистичког система за које је по закону прописана казна¹⁹. Шпански кривични законик у члану 10. дефинише кривично дело као кажњиво по закону деловање или пропуштање које је извршено са умишљајем или из нехата²⁰. Према члану 14. Грчког кривичног законика кривично дело је противправан акт или пропуст који се може приписати учиниоцу и који је кажњив законом²¹. Кривични законик Чешке републике у члану 3. став 1. дефинише кривично дело као друштвено опасно и вољно дело чија су обележја одређена законом²². Према члану 7. Кривичног законика Републике Македоније²³ кривично дело је противправно дело које закон одређује као кривично дело и чија су обележја одређена законом, а према члану 7. Кривичног законика Белорусије, злочин је друштвено опасно дело које је забрањено кривичним закоником²⁴.

2. Елементи кривичног дела

Из напред наведене дефиниције кривичног дела сходно нашем кривичном законнику произилази да се кривично дело састоји од више елемената који се деле на : опште и посебне елементе. Општи (основни)

¹⁶ Ј. И. Скуратов, В. М. Лебедев, Коментар к Уголовному кодексу Россијској федерации, Норма, Москва, 1996. године, стр. 23

¹⁷ Казенски законик Републике Словеније з уводними појаснили Б. Пенка ин К. Стрелига, Урадни лист, Љубљана, 1999.године, стр.48

¹⁸ М.И. Коржанскиј, Популарниј коментар Криминолног кодексу, Наукова думка, Киев, 1997. године, стр.15

¹⁹ С.Д. Pagle, Chinese Criminal Law, Peking, 1997. godine, str.2

²⁰ Н.Ф. Кузњедова, Ф.М. Решетников, Уголовниј кодекс Испанији, Зерцало, Москва, 1998. године,стр.2

²¹ N. Lolis, G. Mangakos, The Greek penal Code, Sweet-Maxwell, London, 1973. godine, str.23

²² Trestny zakon s izmeneniami i dopolneniami v 1973., Praha, 1974. godine

²³ Службе весник на Република Македонија број 37/96

²⁴ Criminal code of the Republic of Belarus, Official text, Minsk, 2000. godine, str. 2

елементи су садржани у сваком кривичном делу и без њих, односно у одсуству једног и то било кога од њих нема уопште кривичног дела као јавноправног деликта. Они су садржани у сваком кривичном делу и чине његово опште биће. Посебни елементи су специфични, посебни за свако поједино кривично дело предвиђено у посебном делу кривичног законика. Управо по тим посебним елементима се међусобно и разликују кривична дела која морају да садрже опште елементе. Практично кроз посебне елементе сваког кривичног дела се појавно манифестују његови општи елементи.

Појам кривичног дела чине четири основна, општа елемента : 1) дело човека (последича проузрокована људском радњом), 2) противправност дела, 3) одређеност дела у закону и 4) кривица учиниоца (скривљеност). Ови елементи се деле на : 1) објективне и субјективне елементе и 2) материјалне (реалне) и формалне (нормативне) елементе. Објективни елементи су: дело, противправност и одређеност дела у закону. Субјективни елемент је кривица учиниоца дела. Материјални елемент је дело човека, а формални елементи су : противправност, одређеност дела у закону и кривица. Такође се разликују : 1) дескриптивни, (описни) елементи кривичног дела - телесне или психичке околности које се могу разумети на основу свакодневног искуства и 2) нормативни елементи кривичног дела - околности које укључују правну или културолошку норму и подразумевају неко вредновање²⁵.

Посебни елементи кривичног дела се могу јавити само код неких кривичних дела, а код других дела их нема. То су нестални, варијабилни елементи који чине биће кривичног дела као скуп посебних елемената који карактеришу одређено кривично дело²⁶. То је заправо законски појам одређеног кривичног дела. Наиме, свако кривично дело има своје посебне елементе по којима се разликује од других кривичних дела. Ти посебни елементи чине његову посебну физиономију и специфичност. Биће кривичног дела се ствара утврђивањем заједничких карактеристика које се у животу појављују код једног истог дела у различитим облицима појавног испољавања.

Постоје две врсте посебних елемената бића кривичног дела : 1) обавезни посебни елементи – радња, последица, субјект и објект кривичног дела и 2) могући посебни елементи – начин, средство, време и

²⁵ П. Новоселец, Опћи дио казног права, оп.цит.стр.128

²⁶ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, Београд, 2005. године, стр.18-19. Но, у правној теорији има схватања према којима се израз "биће кривичног дела" може заменити изразом "законски опис кривичног дела" (Б. Златарић, М. Дамашка, Рјечник кривичног права и поступка, Загреб, 1966. године,стр.35)

место извршења, лични односи и околности учиниоца, посебна намера, објективни услов инкриминације²⁷. Према једном другом схватању присутном у правној теорији, разликују се : 1) објективни (спољни) елементи бића кривичног дела – предмет радње, последица, средство, начин, место и време извршења, лично својство, однос или околност учиниоца и 2) субјективни (унутрашњи) елементи бића кривичног дела – умишљај, нехат, намера, побуда²⁸.

МАТЕРИЈАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Из законске дефиниције кривичног дела произилази да његов материјални елеменат чини дело човека. У оквиру дела човека разликују се три конститутивна елемента. То су : 1) радња кривичног дела, 2) последица и 3) узрочни однос између предузете радње и остварене последице. Уколико последица услед предузете радње извршења не наступи, тада нема кривичног дела у свршеном облику, већ постоји покушај кривичног дела (недовршено или непотпуно кривично дело).

1. Радња

Основни елеменат без кога уопште и нема кривичног дела као појаве у спољном свету јесте радња неког лица (учиниоца) којом се улази у кажњиву зону. То је законом одређено понашање којим се остварују обележја бића кривичног дела. О појму и карактеристикама радње кривичног дела се разликује више схватања : 1) објективно-субјективно (натуралистичко или каузално схватање) радње према коме је радња кривичног дела свесно и вољно понашање човека којим се остварује кривично дело. Понашање које није свесно ни вољно, које је проузроковано физиолошким процесом (кијањем или сном) или спољном силом (оклизнућем) нема карактер радње у кривичноправном смислу. Али то понашање мора да буде манифестовано у спољном свету. Тако

²⁷ Код неких кривичних дела као посебно (допунско) обележје закон предвиђа наступање посебне околности која не улази у састав последице тог дела, али је услов неопходан за само постојање таквог кривичног дела. То је објективни услов инкриминације (законодавни мотив кажњавања или објективни услов за постојање кривичног дела) који се налази ван бића кривичног дела и представља додатни услов за постојање кривичног дела и за кажњавање његовог учиниоца). Будући да није елеменат бића дела, овај услов не мора да буде обухваћен кривицом учиниоца нити је потребна узрочна веза између предузете радње извршења и овог услова. Поред тога, закон у појединим случајевима за постојање кривичног дела тражи и личне услове искључења кажњивости.

²⁸ З. Стојановић, Кривично право, оп.цит. стр.122-124

психички процеси : мисли, жеље, одлука и намера да се кривично дело изврши, немају карактер радње у кривичноправном смислу све док не буду материјализовани, испољени у спољном свету, 2) објективно схватање према коме је радња кривичног дела предузимање телесног покрета или пропуштање телесног покрета без обзира да ли је остварено са свешћу и вољом или без ње, 3) финалистичко (циљно) схватање према коме је радња циљна делатност, делатност предузета у циљу остварења последице која је кривичноправним прописима забрањена, 4) социјално схватање према коме је радња социјално значајно људско понашање које представља његов одговор на захтеве које пред њега поставља друштвена (социјална) ситуација. Овде је дакле важна нормативна оцена и вредновање њеног односа према спољном свету и друштвеној стварности, 5) персонално схватање према коме је радња испољавање личности у спољном свету и б) социјално-персонално схватање према коме је радња друштвено релевантно испољавање, остваривање воље²⁹.

Радња кривичног дела се јавља у трострукој функцији и то као: 1) основни елеменат када представља виши појам (*genus proximum*) који обухвата све облике и видове испољавања кажњивог понашања (чињење и нечињење, умишљајну и нехатно предузету радњу), 2) повезујући елеменат – када представља носећи елеменат појма кривичног дела јер се сви остали елементи јављају само ако атрибути радње, као услови које радња мора да испуни да би представљала кривично дело и 3) разграничавајући елеменат – јер из кривичног дела искључује догађаје и радње који не могу да представљају радњу кривичног дела, односно она одваја, разграничава шта је кривично релевантно од ирелевантног (па се тако као радње кривичног дела не сматрају : мисли које се нису испољиле у спољном свету, радња предузета у стању губитка свести, рефлексни покрети, аутоматизовани покрети или покрети под дејством апсолутне силе)³⁰.

Радња је основни елеменат без кога не може бити остварено кривично дело³¹. У литератури се пак могу наћи схватања према којима постоје кривична дела без испољавања понашања - кривична дела става. Међутим, и овде постоји понашање које је изражено у ставу учиниоца

²⁹ У односу на прва три класична схватања појма радње, последња три схватања су новијег датума и немају ширу заступљеност у правној теорији. О њима више : З. Стојановић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.105-108 или П.Новоселец, Опћи дио казненог права, оп.цит.стр.122-124

³⁰ З. Стојановић, Појам кривичног дела у новом кривичном законнику, оп.цит.стр.16-17

³¹ З. Мршевић, *Actus reus i mens rea* код енглеског кривичног дела крађе, Архив за правне и друштвене науке, Београд, број 1/1993. године, стр. 65-79

према одређеном предмету или лицу. Радња кривичног дела се може извршити на два начина : чињењем и нечињењем (члан 15. КЗ РС). Чињење је свесно и вољно предузимање телесног покрета, док је нечињење пропуштање да се предузме одређено чињење, дакле пропуштање телесног покрета. Нечињењем може бити учињено кривично дело које је законом одређено ако чињење ако је учинилац пропуштањем дужног чињења остварио обележје тог кривичног дела³². Најчешће се радња остварује покретима тела и удова (покретима руку и ногу), али се може остварити и изговарањем речи (код вербалних деликата) или другим понашањем (симболима, гестовима, мимиком, конклюдентном радњом). Радња се може састојати из једног покрета, из једне делатности или из више повезаних делатности. То значи да радња може бити проста и сложена.

С обзиром на начин предузимања радње, кривична дела се деле на : 1) кривична дела чињења (комисивна кривична дела) - код којих се радња извршења састоји из позитивног, активног понашања, из предузимања свесних и вољних телесних покрета и 2) кривична дела нечињења (омисивна кривична дела) - код којих се радња извршења састоји у негативном, пасивном понашању, свесном и вољном пропуштању телесног покрета, односно пропуштању да се изврши нека обавеза услед чега наступа последица кривичног дела или у предузимању неке друге делатности која је супротна од оне која се налаже императивном нормом³³.

Нечињење може бити радња извршења кривичног дела када постоји дужност, односно обавеза на чињење чијим се пропуштањем остварују обележја бића кривичног дела предвиђеног у закону. Обавеза на чињење може да проишаје из : 1) правног прописа (закона или подзаконског прописа из области кривичног или друге гране права), 2) правног посла (уговора), 3) радног односа, 4) норми понашања које су

³² Нечињење као начин извршења кривичног дела је предвиђено и у другим кривичним законима : чл.15. Кривичног законика Грчке – ако закон захтева извесну последицу за постојање кривичног дела па се неуспех при спречавању ове последице третира као њен активни узрок јер је учинилац имао посебну обавезу да је спречи (N.Lolis, G. Mangakos, The Greek Penal code, op.cit.str.42), у члану 2. Кривичног законика Аустрије ако закон проузроковање последице забрањује казном ко пропусти да је отклони иако је на то обавезан правним поретком (E.Foregger, E. Serini, Strafgesetzbuch StGB, 9.Auflage, Wien, 1989. godine, str.2) или у члану 13. немачког кривичног законика (ко пропусти да отклони последицу која припада бићу кривичног дела, а по закону је био дужан да је спречи (H. Welzel, Das Deutsches Strafrecht, Munchen, 1987. godine, str.17)

³³ Шпански кривични законик у чл. 11. изричито прописује да се нечињењем врши кривично дело када постоји законска обавеза на чињење или када је учинилац својим претходним чињењем или нечињењем довео у опасност правом заштићено добро (H.Ф. Кузњецова, Ф.М. Решетников, Уголовниј кодекс Испанији, оп.цит.стр.3)

прихваћене у вршењу неких професионалних делатности (нпр. лекарски кодекс)³⁴, 5) претходног чињења којим је створена опасност за друга лица у ком случају постоји обавеза накнадног предузимања радње са циљем да се та опасност отклони и 6) односа поверења (у лову, алпинизму, планинарењу, сплаварењу где се на основу обостраног поверења између више лица успоставља однос из кога се очекује помоћ другог лица у одређеној високоризичној делатности).

Према доприносу у процесу настајању последице кривичног дела, разликује се : 1) радња извршења, 2) радња подстрекавања и 3) радња помагања. Радња извршења је делатност којом се остварује кривично дело проузроковањем последице. Она је елемент бића кривичног дела и садржана је у законском опису кривичног дела. Лице које остварује радњу извршења назива се извршиоцем кривичног дела. У остварењу радње извршења може учествовати и више лица (саизвршиоци). Код појединих кривичних дела за постојање радње извршења је потребно да је она предузета на одређеном месту, у одређено време, одређеним средством или начином, па у одсуству ових елемената нема ни кривичног дела. Радње подстрекавања и помагања су саучесничке радње којима се непосредно и директно не остварује последица кривичног дела, али се њиховим предузимањем доприноси на одређени начин њеном остварењу.

2. Последица

Последица је произведена промена или стање у спољном свету које настаје као резултат дејства предузете радње извршења кривичног дела. Или последица је негативна физичка, материјална промена на објекту радње која је проузрокована радњом кривичног дела³⁵. На објекту напада наступају одређене промене па он није више у оном стању, облику или карактеристика у коме је био пре предузимања радње извршења кривичног дела. Иако без последице нема кривичног дела, о њој нема јединственог схватања у правној теорији па се разликују : 1) формално схватање према коме је последица повреда права јер се вршењем

³⁴ Љ. Лазаревић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, оп.цит.стр.39-40

³⁵ У правној теорији се могу наћи схватања која разликују појам последице у ужем и у ширем смислу. У ужем смислу последица је негативна физичка, материјална промена на објекту напада и она има значај код утврђивања постојања кривичног дела и код одмеравања казне. У ширем смислу последица погађа објект заштите и има значај приликом процене друштвено опасног понашања од стране законодавца зависно од тога да ли ће такво понашање предвидети као кривично дело или не (З. Стојановић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.113)

кривичног дела вређа правна норма која представља правило понашања и 2) реалистичко схватање према коме је последица промена у спољном свету, реална појава која је изазвана радњом извршења³⁶.

Наша правна теорија прихвата реалистичко схватање појма последице. Последица настаје као резултат предузете радње извршења на објекту кривичног дела. Она погађа пасивног субјекта (физичко или правно лице коме објекти кривичних дела припадају или у односу на које имају нека права). Но, постоје и таква схватања (Лист, Биркмајер и Лиман) према којима се последица кривичног дела мора чулно осетити (запазити чулима слуха, вида, мириса, укуса)³⁷ па се стога разликују формална (делатносна) и материјална (последична) кривична дела. Формална кривична дела немају последицу која се манифестује видљиво у спољном свету па се сматра да таква дела и немају последицу те је код њих инкриминисана сама радња. Материјална кривична дела имају последицу која се чулима може запазити.

Последица кривичног дела се јавља у два облика : 1) као повреда – у виду уништења, оштећења или чињења неупотребљивим правног добра. Уништење је потпуно и трајно разарање супстанце или облика неког објекта тако да он више не може уопште да користи за првобитну намену. Оштећење је привремено, делимично и краткотрајно довођење неког објекта у стање у коме не може да се користи за првобитну намену, али се та употребљивост може повратити поправком оштећеног дела или његовом заменом новим делом. Оштећење се може јавити у већем или мањем обиму. Чињење неупотребљивим је онеспособљење објекта да користи за првобитну намену без повреде његове супстанце или облика и 2) као угрожавање - стварање опасности за правно добро. Та опасност се јавља у два вида : а) као конкретна опасност (опасност која је наступила) која постоји ако је услед предузете радње извршења опасност стварно наступила по неко добро па је могућност наступања повреде била тако великог степена да је постојала вероватноћа њеног наступања. Та се последица у сваком конкретном случају у кривичном поступку мора утврдити извођењем доказа и б) апстрактна опасност (могућа опасност) која постоји када услед предузете радње извршења опасност није наступила за неко добро, али је постојала могућност да наступи. Дакле, апстрактна опасност постоји када последица није била вероватна, али је била могућа. Та последица није елеменат бића кривичног дела па се њено постојање не утврђује у сваком конкретном случају јер се претпоставља да је наступила самим предузимањем радње извршења. Она заправо

³⁶ М. Ђорђевић, Ђ. Ђорђевић, Кривично право, оп.цит.стр.22-23

³⁷ Т. Живановић, Кривично право, Општи део, Београд, 1910. године, стр. 54

представља законодавни мотив кажњавања. Стога се сматра да кривична дела са апстрактном опасношћу представљају делатносна кривична дела.

3. Узрочност

Да би се проузрокована последица у спољном свету којом су остварена обележја бића кривичног дела предвиђеног у закону могла приписати неком лицу у кривицу, она мора бити резултат његове радње. Дакле, између предузете радње чињења или нечињења неког лица и наступеле промене или стања у спољном свету мора да објективно постоји узрочно-последична (каузална) веза. Утврђивање узрочности у кривичном поступку од стране суда представља фактичко питање које мора да се реши да би се учиниоцу могло ставити на терет проузроковање забрањене последице односно да се установи да ли је одређена радња неког лица произвела одређену последицу или није. Практично смисао узрочности јесте да учинилац одговара за оне промене у спољном свету које су његово дело, његов резултат, а не и за оне промене које се случајно надовезују на његову радњу.

Но, питање узрочности се не поставља код свих кривичних дела, посебно оних дела која су свршена самим предузимањем радње извршења (делатносна кривична дела) или код којих је покушај изједначен са свршеним кривичним делом или пак код дела са апстрактном опасношћу као последицом. По правилу утврђивање узрочности не представља проблем сем у случајевима када се узрочна веза компликује будући да последица не настаје одмах и непосредно после предузете радње већ после краћег или дужег времена у ком периоду се може појавити и дејство других услова или узрока који утичу на ток, обим и интензитет последице претходно предузете радње³⁸. При томе се у кривичном праву не утврђује шта је све узрок наступеле последице већ само да ли се радња одређеног лица може сматрати узроком последице³⁹.

Узрочност између предузете радње и наступеле последице се одређује применом следећих правила⁴⁰: 1) у проузроковању последице учествују различити услови који могу да буду непосредни и посредни услови где непосредни свакако спадају у уроке, а од посредних само они који имају претежнији значај за наступање последице, 2) међу

³⁸ Узрочна веза између криминалне радње и последице се компликује услед утицаја дејства који долази од стране другог човека, природних сила или објективних друштвених околности (Уголовное право, Част обшјаја, Москва, 1966. године, стр.146)

³⁹ П. Новоселец, Опћи дио казненог права, ибид, стр.148-150

⁴⁰ Н. Срзентић, А. Стајић, Ј. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд, 1978. године, стр. 327

непосредним условима потребно је утврдити постојање људске радње. Ако се радња налази међу тим условима онда се она има сматрати као узрок последице па чак и када нема претежни значај од других услова, без обзира да ли су они деловали истовремено или су наступили касније. Ако је последица наступила због накнадне радње трећег лица, онда то не утиче на првобитни узрочни однос, обзиром да не долази до прекидања узрочног ланца сем у случају када се неком другом радњом пресече узрочни ланац који је настао дејством првобитне радње, онда се она не може сматрати узроком крајње последице, 3) узрочност је објективна веза између радње и последице па се она посматра одвојено до кривице учиниоца. Према томе, људска радња је узрок последице увек када се налази међу непосредним условима последице као и онда када се налази међу посредним условима, без обзира што нема доминантно дејство и без обзира што постоје накнадне радње које допуњују њено дејство, сем уколико накнадним радњама није пресечен њен ланац узрочности и тиме одстрањено њено дејство на финалну последицу. Суд о томе да ли је одређена радња узрок настанка последице једног кривичног дела мора бити донет на основу процене конкретних објективних услова сваког кривичног дела логичким закључивањем.

ФОРМАЛНИ ЕЛЕМЕНТИ КРИВИЧНОГ ДЕЛА

Из законске дефиниције кривичног дела произилази да његов формални елемент чине : 1) противправност, 2) одређеност дела у закону и 3) кривица учиниоца.

1. Противправност (неправо)

Противправност (неправо) је противност норми која је садржана у било ком важећем (позитивном) правном пропису у земљи⁴¹. То значи да

⁴¹ У правној теорији се сматра да је свако кривично дело и противправно и противморално јер се њиме вређају важеће норме владајућег морала. Дакле, све оно што се сматра као друштвено опасно и криминално са тачке гледишта совјетског кривичног права истовремено се јавља и као противморално понашање са тачке гледишта моралних норми совјетског народа (А.А.Пионтковскиј, Учение о преступлении, Москва, 1961. године, стр.32-33). Но, у правој теорији постоје и таква схватања према којима противправност чине два елемента : 1) позитивни – тврђење да је остварено биће кривичног дела предвиђеног у закону и 2) негативни – непостојање ниједног разлога који искључује противправност. При томе се противправност схвата у двојаком облику : 1) као противправност у формалном смислу – као радња којом се крши нека кривичноправна норма и 2) као противправност у материјалном смислу – као радња којом се повређује правно добро чијој заштити сужи кривичноправна норма на начин који је друштвено

је понашање неког лица недозвољено, супротно нормама правног поретка. Норма којој се кривично дело супротставља (противи) не мора бити и често није садржана у кривичноправном пропису, већ у било ком пропису позитивног правног система државе. По правилу, те норме се налазе у другим гранама права и служе као основ за инкриминацију кривичних дела у закону. То значи да противправност представља правни основ за одређивање кривичних дела. Кроз противправност друштво одређује свој став према понашању појединаца којим он крши његову заповест, односно забрану садржану у правном пропису па нема кривичног дела које није противправно⁴².

Но, у правној теорији постоје и другачија схватања о противправности. Тако је Биндинг указао на разлику између норме и кривичноправног прописа. Нормама се наређује или забрањује неко понашање, док се кривичноправним прописима предвиђају санкције за повреду норми. Норме нису стога садржане у кривичноправним прописима већ у прописима јавног права, а произилазе из пранорме на којој се заснива неписано право. И управо због те разлике кривичним делом се не повређују кривичноправни пропис, већ норма. Вршећи кривично дело учинилац не вређа кривичноправни пропис у коме је описано дело, јер он ради у сагласности са њим, већ вређа норму која је изван прописа. Дакле, учинилац дела поступа сагласно пропису, а ипак се кажњава, што значи да се основ за примену казне не налази у повреди прописа већ у повреди норме која је изван њега⁴³. Стерија Поповић пак сматра да човек чини неправу уколико својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка односно повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима.

Други аутори разликују формалну и материјалну противправност (неправо). Тако по Листу формално је противправна она радња која се појављује као прекршај извесне државне дорме, односно као прекршај извесне заповести или забране правног поретка, док се материјална противправност појављује као друштвено штетно и асоцијално понашање. По Мезгеру формална противправност означава забрањеност дела, а материјална противправност означава повреду или излагање опасности

штетан (П. Новоселец, Опћи дио казненог права, оп.цит.стр.158-160)

⁴² A. Ferlinc, Protivpravnost v razmerju do določenosti kaznivega dejanja v zakonu, Pravnik, Ljubljana, broj 3-4/1989. godine, str. 127-136; С. Пихлер, О противправности и тзв. искључењу противправности, Гласник АК Војводине, Нови Сад, број 5/1994. године, стр. 5-17

⁴³ Н. Срзентић, А. Стајић, Ј. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд, 1996. године, стр. 175

одређених интереса друштва. Према Т. Живановићу противправност у формалном смислу је противност извесном правном пропису, односно норми у облику напада на извесно кривично добро, а у материјалном смислу то је противност извесном правном пропису, односно норми, у облику напада на извесну кривичноправну индивидуалну или колективну потребу постојања друштва, државе⁴⁴.

Противправност се у правној теорији често доводи у везу са друштвеном опасношћу⁴⁵. То је био материјални, општи елеменат појма кривичног дела до доношења новог Кривичног законика Републике Србије. По правилу друштвено опасно дело је истовремено и противправно иако је могуће да једно дело буде друштвено опасно, а да још није противправно (код настајања нових друштвено опасних дела која још нису правно забрањена). И обрнуто, могу постојати дела која су противправна, али која нису друштвено опасна (када једно дело које је предвиђено у кривичном закону као противправно дело, током времена због промењених друштвених прилика изгуби карактер друштвено опасног дела).

Свако дело којим се повређује или угрожава друштвено добро или вредност од већег значаја јесте друштвено опасно дело. Друштвена опасност се остварује проузроковањем последице предузетом радњом у спољном свету⁴⁶. Она је садржана у ефектима радње и последице и чини

⁴⁴ Љ. Јовановић, Д. Јовашевић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.89-91

⁴⁵ Друштвена опасност представља материјални супстрат противправности и одређености дела у закону. Није кривично дело опасно за једно друштво зато што је противправно већ је напротив противправно и одређено у закону зато што је друштвено опасно (Љ. Лазаревић, Коментар Кривичног законика Републике Србије, оп.цит. стр.22-23)

⁴⁶ У правној теорији нема јединственог схватања да ли је друштвена опасност самостални општи елеменат кривичног дела или није. Према једном схватању (Лист, Мезгер) друштвена опасност и противправност чине један јединствени општи елеменат кривичног дела и то елеменат противправности. Друштвена опасност је тако материјална садржина противправности која је двојачко схваћена : у формалном и материјалном смислу. У нашој теорији ово схватање заступају Ј. Таховић (Ј. Таховић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр. 114-115), М. Радовановић (Кривично право, Општи део, Београд, 1975. године, стр.105-108) и Ф. Бачић (Ф. Бачић, Кривично право, Општи део, оп.цит.стр.188). По другом схватању (талијанска позитивна школа) друштвена опасност је самосталан општи елеменат кривичног дела, који је уско повезан са осталим општим елементима кривичног дела. Она је материјални елеменат, док је противправност формални елеменат. Ово схватање у нашој теорији заступају Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић (Н. Срзентић, А. Стајић, Љ. Лазаревић, Кривично право, Општи део, Београд,1978. године стр.158). Друштвена опасност није апстрактна категорија која је вечита и непроменљива, већ је реална друштвена појава која је променљива, зависна од конкретних услова живота одређене друштвене заједнице па је друштвено опасно дело само оно дело које је опасно за одређено друштво у одређеном времену. При томе друштвено опасно дело треба

социјалну садржину кривичног дела. Практично кроз друштвену опасност се испољава вредносна садржина учињеног кривичног дела⁴⁷. То је материјални елеменат кривичног дела који је ослоњен на реално понашање учиниоца дела који указује на однос између предузете радње и остварене последице⁴⁸. Без постојања друштвене опасности нема кривичног дела⁴⁹.

Нису сва кривична дела подједнако друштвено опасна, већ су нека више, а друга мање опасна за одређено друштво у одређеном времену. Чак ни једно исто кривично дело нема исту друштвену опасност у свим периодима развика тога друштва. Све то указује да је друштвена опасност променљива, релативна категорија која се може степеновати на бази њеног интензитета. А тај интензитет зависи од значаја нападнутог добра, јачине повреде, односно угрожавања, од начина, средства, времена и места извршења кривичног дела и других околности. Кад законодавац врши степеновање, он полази од процене друштвеног значаја добра у систему других добара и од апстрактне процене могућег обима и просечног интензитета последице, док суд утврђује обим и интензитет сваког кривичног дела у конкретном случају, тј. његову стварну друштвену опасност⁵⁰.

Да би једно противправно дело било кривично дело потребно је да, поред постојања друштвене опасности буде предвиђено у закону као кривично дело. То значи да одређеност понашања неког лица у закону као кривичног дела представља у ствари и његову противправност. Без предвиђености у закону ни једно дело не може се сматрати кривичним делом. Док је противправност, противност норми садржаној у било ком правном пропису, одређеност дела у закону значи да кривично дело може бити предвиђено само законом, а не неким другим подзаконским прописом. У пракси се може десити да буде извршено дело које је противправно, али које није одређено у закону као кривично дело. С друге

разликовати од опасног дела јер у друштву постоје разна дела која су опасна за безбедност људи и имовине и према томе, штетна, али која се не сматрају друштвено опасним делима јер су истовремено и корисна, па је друштвена корист од вршења тих дела далеко, чак несразмерно већа од њихове опасности и штетности (Б. Симоновић, Друштвена штетност и друштвена опасност кривичног дела, Анали Правног факултета у Београду, Београд, број 2-3/1992. године, стр.120-134); Друштвена опасност се изражава управо у томе да ли дело вређа или прети да увреди интерес владајуће класе (Ј.Шуберт, Об общественой опасности преступного деанија, Москва, 1960. године, стр.68)

⁴⁷ А. Михајловски, Друштвена опасност кривичног дела, Београд, 1977. године, стр. 67

⁴⁸ R. Vouin, J. Leaute, Droit penal et procedure penale, Paris, 1960. godine, str. 30

⁴⁹ Види : М. Станковић, Друштвена опасност, Сарајево, 1961. године

⁵⁰ А. Михајловски, Друштвена опасност кривичног дела, оп.цит.стр.42

стране, једно дело може бити предвиђено у закону као кривично дело, али да у конкретном случају није противправно због постојања неког од основа који је искључују.

2. Одређеност дела у закону

Да би противправно дело било кривично дело, оно мора да буде одређено као такво у закону. Због тога се одређеност дела у закону (или законски елеменат кривичног дела) појављује као општи формални елеменат кривичног дела који произилази из члана 1. КЗ РС према коме нема кривичног дела нити казне без закона. Овај елеменат представља критеријум за разграничење кривичног дела од других јавноправних деликата (привредних престапа или прекршаја). Дакле, кривична дела се могу прописати само законом па је стога кривично право законско право. Овај елеменат има свој основ у принципу законитости (легалитета) који се изражава сентенцом *nullum crimen nulla poena sine lege*. Предвиђеност у закону неке радње односно људског понашања као кривичног дела у ствари значи остварење битних елемената законског описа неког кривичног дела. Отуда се овај елеменат везује за појам бића кривичног дела и за услове кажњивости.

Одређеност дела у закону има двојаки значај : 1) друштвено-политички значај – који представља гаранцију грађанима од арбитрерности, самовоље и злоупотреба органа кривичног правосуђа у погледу кривичног гоњења и кажњавања чиме се штите њихова основна права и слободе. Тиме се грађанима гарантује да не могу бити кажњени за дело које пре него што је учињено законом није било одређено као кривично дело⁵¹. И коначно, на овај начин се обезбеђује једнакост свих грађана пред законом и 2) правни значај - који произилази из чињенице да се кривична дела и казне и друге кривичне санкције за њихове учиниоце могу прописивати само законом, а не и другим подзаконским актима, обичајним правом, судском праксом или аналогијом. Искључена

⁵¹ У правној теорији има и таквих схватања која сматрају да је кажњивост посебан елеменат кривичног дела. По овој карактеристици се кривично дело разликује од других неправих (нпр. грађанског). Помоћу кажњивости се одређује кривично дело јер се њоме успоставља однос између кривичног дела и казне, њихова повезаност и међузависност. За свако кривично дело се кажљава, а свака примена казне је условљена постојањем кривичног дела (Ф. Бачић, Југословенско кривично право, Књига прва, Скопље, 1961. године, стр.29). Али одређивањем да је кривично дело оно дело које је кажњиво, према неким ауторима представља само таутологију (E.Beling, Die Lehre vom Verbrechen, 1906. godine, str.5-6)

је могућност да суд или други државни орган, сем скупштине може да прописује кривична дела.

ЗАКЉУЧАК

Кривично дело је основни, централни појам кривичног права и најзначајнији облик неправга којим се на најтежи начин повређују или угрожавају основна, природна, фундаментална права човека. Због тога је од значаја за сваки правни систем и његово законито и ефикасно функционисање на који начин је садржински одређен овај појам. Од тога зависи и примена кривичних санкција као и утврђивање кривичне одговорности. И поред различитих теоријских схватања, наш је законодавац прихватио објективно субјективни формални појам кривичног дела изостављајући његов материјални елеменат – друштвену опасност (што ипак није остало без озбиљних критика стручне јавности). Стављајући у први план скривљеност поступања учиниоца видно је истакнут субјективни елеменат – кривица учиниоца што радикално мења и основе за искључење постојања кривичног дела (а тиме и искључење кажњивости учиниоца) у случају одсуства било ког објективног или субјективног формалног елемента дела, али на битно другачију основу поставља и питање постојања, утврђивања и места кривичне одговорности уопште.

Дакле, кривично дело је основна врста деликата. Због тога је од значаја за сваки правни систем и његово законито и ефикасно функционисање на који начин је садржински одређен овај појам. Од тога зависи и примена кривичних санкција као и утврђивање кривичне одговорности. Најзначајнији облик неправга је кривично дело. То је најтежа врста јавноправног деликта којим се повређују или угрожавају основна, универзална, фундаментална, "природна" права и слободе човека.

Јован Стерија Поповић, је пре више од једног века, у оквиру природноправне теорије одредио појам неправга утврђујући основе за примену санкције према његовим учиниоцима. При томе је он пошао од појма и карактеристика човека у емпиријском значењу, односно од човека како се јавља у свакодневном животном искуству. Наиме, човек поступа по праву и остаје на његовом тлу све док својим спољашњим делањем не наноси штету другим људима као осећајним и умним бићима. Напротив, он чини неправу уколико таквим својим делањем другима наноси губитак против њихове воље и пристанка. Према Стерији сваки појединац себи одређује циљеве и слободно их постиже " јер сваки у следству своје природе, своје слободе и личног достоинства на то једнако има право".

Повреда права постоји када се "правоимац" узнемирава у својим правима. Таква је повреда – неправо. Догоди ли се да се праву појединца постављају препреке тј. да се он угрожава у својим правима тако што други прекорачује подручје властите слободе, онда му се мора "право уступити да сили силу противположи и вредитеља на уважаније свога права натера".

Prof. Dragan Jovašević, LL.D.
Associate Professor
Faculty of Law, University of Niš

Borislav Petrović, LL.D.
Assistant Professor
Faculty of Law in Sarajevo

**THE CONCEPT OF CRIME IN LIGHT OF
“THE LEARNING ON NON-LAW” BY
JOVAN STERIJA POPOVIĆ**

Summary

Over a century ago, in his natural law theory, Jovan Sterija Popović pointed out to the distinction between law and non-law, starting from the empirical definition of man as perceived through his daily life experience. Namely, a man acts by the law and abides by its rules as long as his external conduct does not cause any damage or harm to other people, who are perceived as sensitive and reasonable human beings. On the other hand, a man acts “non-lawfully” if his conduct causes harm or loss to others without their consent and free will. According to Sterija, each individual sets his own goals and is free to pursue them because “all individuals are equally entitled to pursue their own ends in keeping with their own nature, freedom and personal dignity.” There is a violation of law whenever the “right holder” is impeded or disturbed in exercising his rights.

Such a violation of rights is referred to as “non-law”. In case that a right of an individual is obstructed (and one’s individual rights are jeopardized by another who violates one’s personal freedoms), man “has to be conceded the right to defy force by force, and compel the offender to respect his individual right”. The most significant form of non-law is crime. It is the gravest type of public criminal delict which brings about the violation of the basic, universal, and fundamental “natural” human rights and freedoms. As crime is the basic kind of criminal delict, the definition of this concept is important for each legal system, its lawful operation and efficiency. It is the basis both for establishing criminal liability and for the application of criminal sanctions.

In spite of different theoretical conceptions, our legislator accepted the formal concept of objective and subjective elements of a crime, excluding its substantive element - social danger (which sustained serious criticism of the professional public). The culpability of the perpetrator's conduct being in the foreground, the element which is made most prominent is the subjective element, i.e. the perpetrator's guilt. In case of the absence of any objective or subjective formal element, it radically changes the grounds for excluding the commission of a criminal act (and thus for the exclusion of punishment for the perpetrator) but it also lays down completely different grounds for the question of the existence, establishing and the place of criminal liability in general.

Thus, starting from the natural law theory, Jovan Sterija Popović explained the origin and the purpose of coercion in law which is used against the violator of a right, i.e. against the perpetrator of an illegal criminal delict. In this paper, the authors consider different theoretical and legal definitions of the concept and the elements of crime as the gravest form of non-law.

Key words: non-law, law, crime, elements, criminal liability, sanction

